A MÚLT MAGYAR ORVOSTÖRTÉNÉSZEI

ERŐSS LÁSZLÓ: WESZPRÉMI ISTVÁN (1723–1799)[1]

Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai, Gazda István vezetésével, közreműködött: Szállási Árpád

A 18. század Európa-szerte a felvilágosodás százada s egyben a szaktudományok fellendülésének százada is. A felvilágosodás eszméi, az empirizmus és dogmákat leküzdő racionalizmus mélyen átjárták a természettudományokat s így a középkori megkötöttségek alól felszabaduló orvostudomány is hatalmas lépést tett előre a betegségek felismerésére, megelőzése és gyógyítása terén. Londontól Bécsig az új tudomány félrelökte az egyetemi oktatás középkorból átmentett formáit és a leydeni, utrechti egyetem orvosi karán Boerhaave, Haller s más, hasonló kapacitású professzorok évenként több száz harcosát képezték ki a megújult orvostudománynak. Magyar vonatkozásban különösen értékes az a munka, melyet van Swieten, a hollandi mesterek tanítványa végzett a bécsi egyetem orvosi karának újjászervezése terén. Az ekkor alakult különböző tudományos társaságok segítik a tudomány demokratizálódását, folyóiratokat indítanak, igen sok tudományos művet adnak ki és közvetve, vagy közvetlenül segítik a szakbibliográfiák – így az orvosi bibliográfiák – fejlődését is.

A magyar orvosi irodalom keveset örökölt az előző századokból. A 18. században azonban a magyar orvosi könyvkiadás nagyon fellendült és komoly eredményeket ért el. Részes volt ebben az ország művelődési állapotának javulása, az irodalompártoló mecénások és főúri magánkönyvtárak számának növekedése is.

Orvosíróink többnyire a tudósok hivatalos nemzetközi nyelvén, latinul írtak. Ugyanakkor a magyar nyelvű orvosi könyvek száma is ugrásszerűen nőtt. Mindennek pontos rögzítése a könyvstatisztika feladata volna, de az itt következő rövid áttekintésből is látható lesz, hogy milyen sokágú és sokirányú volt a 18. századi orvosi könyvtermés, a szakbibliográfia létrejöttének legfontosabb előzménye és oka.

Több és az orvosi gyakorlat szempontjából hasznos füvészkönyv jelent meg, főleg Linné rendszere alapján, leginkább magyar nyelven.

A járványok ismertetését célzó, rövid leírások is nagyszámban jelentek meg, a nép okulására magyarul, vagy a nemzetközi tudósvilág értesítésére latinul.

A szülészetnek ekkor nagynevű művelői voltak, külföldön is ismerték Plenck József ‘Anfagsgründe der Geburtshilfe’-jét[2] („A szülészet alapelemei”, 1768), a magyar bábakönyvek, így Weszprémi István és Szeli Károly munkái pedig hozzájárultak a hazai babonás szokások leküzdéséhez.

A szemészeti irodalom fellendülését a korabeli nagy hazai szemgyulladás-járvány okozta. Az orvosi kar első tanszékei között ott találjuk a szemészeti tanszéket.

Hasonló okai és eredményei voltak a bőrgyógyászati könyvek sűrűbb megjelenésének is. Plenck József 1776-ban megjelenő ‘Doctrina de morbis cutaneis’-e a világ első dermatológiai rendszertani munkája.[3]

A század végén jelentek meg az ipari egészségvédelem első nyomai a magyar orvosi irodalomban a selmecbányai munkások helyzetével kapcsolatban (Hoffinger János György könyve).[4]

A felsoroltakon kívül a gyermekgyógyászat, egészségtan, egészségügyi rendészet, törvényszéki orvostan, bonctan és más szakterületek is gazdagították a hazai orvosi irodalmat. A művek regisztrálása, a magyar orvostudomány eredményeinek feltárása feladattá vált a 18. század második felében. A feladatot Weszprémi István – lehetőségei szerint – meg is oldotta.

A szakbibliográfiák a történeti fejlődés későbbi szakaszán jelentkeztek és általában feltételezik a primitívebb könyvészeti formát és a nemzeti bibliográfiák csiráinak létét is. Az első magyar orvosi bibliográfia előtt külföldön az orvostudomány könyvészete kétszáz éves múltra tekinthetett vissza és a bibliográfiának Magyarországon is voltak már művelői.

A külföld bibliográfiai eredményei ekkor már igen nagyok. Az „egyetemes bibliográfia" sikertelen próbálkozásai után az egyedül járható útra, a válogató és szakbibliográfiák készítésére tértek át a francia, olasz, német tudósok, könyvtárosok. Ekkor már regisztrálták szinte valamennyi tudományág eddigi eredményeit, ezzel támpontot adtak a további kutatásnak és a bibliográfiát a segédtudomány rangjára emelték.

Minket elsősorban a külföldi orvosi könyvészet érdekel, ennek ismeretében tudjuk felmérni a magyar orvosi bibliográfia első lépéseit. Meg kell állapítani, hogy ezen a téren hosszú évtizedekkel lemaradtunk. Az orvosi bibliográfiaírás Nyugat-Európában a 16. századba nyúlik vissza és azóta állandóan fejlődik. Champier annotált bio-bibliográfiája[5] 1506-ban jelent meg s e század első felében még kettőt adtak közzé.

A 17. században kiemelkedő Beughem igen jó beosztású, pontosan szerkesztett orvosi bibliográfiája, amely nyelvek szerinti csoportosításban jelent meg. És az orvostudomány szakbibliográfiáinak tömege a nagy francia forradalom idején már lehetővé tette, hogy a párizsi École de Santé önálló tárgyként vehesse tantervébe az orvosi bibliográfiákat.

A panegyricusok, könyvkatalógusok és irodalmi szemlék nyomán, a külföldi példák és a növekvő nemzeti öntudat hatására a 18. század elején, mint „a magyar szellemi munka megörökítésének első jeladása", megjelent Czwittinger Dávid 'Specimen'-je, a legelső magyar bibliográfia.[6]

Felépítésében, nyelvében, értékeiben és hibáiban az elkövetkező évszázad hazai könyvészetének előképe volt.

Módszere – az életrajzok lexikális egymásutánja –, latin nyelve (a külföld tudósaihoz szól), viszonylag kis címanyaga, a rendszerező vagy történeti tárgyalásmódról való lemondás: ezek a 'Specimen' jellegzetességei, és ezeket örökli majd Weszprémi is a magyar bibliográfia atyjának „maiori animo, quam succesu" megírt munkájából.

A czwittingeri vonaltól való mindenfajta eltérés a 19. századig – Sándor Istvánig – sikertelen maradt. Bod Péter magyarnyelvűsége a nemzetközi tudósvilágnak semmit sem mondott, Rotarides tervezete egy szakrendű bibliográfia készítésére[7] nem valósult meg. Ilyen körülmények között az első magyar orvosi bibliográfia is a biográfiák alfabetikus rendszerén épült. Czwittingertől Weszprémiig a fejlődés csak a vallási elfogultság kiküszöböléséből – Czwittinger pietista, Bod Péter református, Spangár András jezsuita szempontjai sokszor akadályozták a szerzők objektív ítéletét –, a terjedelem és a felhasznált forrásanyag növekedéséből s talán a kritika elmélyüléséből állt.

19 év hatalmas gyűjtőmunkája után Weszprémi (Csanádi) István, Debrecen város nagy tudású tisztiorvosa 1774-ben kiadta főművének, a 'Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographiá'-nak első kötetét, a magyar orvostörténet és orvosi bibliográfiaírás legfontosabb forrását, segédkönyvét.[8]

A gyűjtőmunka nagy bibliográfiai apparátussal folyt. Levelezéséből kitűnik, hogy milyen fáradhatatlanul nyomozott egy-egy adat megszerzéséért, törekedett az autopsziára és a lehető teljességre. Kapcsolatban állt a történészekkel és a jelentősebb könyvtártulajdonosokkal, hogy eredeti kútfők alapján dolgozhasson. Weszprémi munkája négykötetes. Előszó és ajánlás után alfabetikus beosztású életrajzgyűjtemény, egy-egy magyar orvosnak – főleg orvos írónak – neve s a nagy munkával megszerzett életrajzi adatok lazán összefűzött tömege, fontos és kevéssé fontos adatok egymásutánja következik.

Az életrajzokból összeállíthatnánk a korabeli magyar orvostudomány egész problematikáját, a magyar orvosi rend helyzetét, elmaradottságát és eredményeit. Feltárulnak orvosaink nemzetközi kapcsolatai, s feltűnik, hogy a magyar tudósok külföldi egyetemek elismert szakemberei, jelentős folyóiratok állandó munkatársai voltak abban az időben, mikor itthon nem volt felsőfokú orvosképzés, sem tudományos társaság, sem orvosi periodika. S ugyancsak megállapítható, hogy orvosaink századokon át nemcsak a természettudománynak, hanem sokszor a bölcsészetnek, teológiának is komoly művelői voltak, s orvosi tárgyú műveik mellett az éremtantól Krisztus mennybemeneteléig minden tárgykörrel foglalkoztak. Weszprémi nem egyszer okiratok, dicsérő versek, vagy halotti énekek teljes szövegét szövi a műbe, ami a magyar orvostörténetnek fontos dokumentuma ugyan, de a bibliográfiának sokszor tehertétele. Máshol komoly filológiai igénnyel foglalkozik a magyar orvosi nyelv kialakulásával egy-egy mű kapcsán, és részleteket ismertet a régi magyar nyelvű orvosi könyvekből.

Sokszor egészen messze elkalandozik tárgyától, ilyenkor csillaggal jelölt lábjegyzet formájában görgeti tovább mondanivalóját. Itt ír például a lidérc történetéről, Aquincum orvosi emlékeiről stb. Az egész művet megtölti ilyen, „a könyvből kikívánkozó érdekes adatokkal”.

Weszprémi eredeti megjegyzésekkel kíséri biográfiai adatait, pl. Moller Károly Ottót „Hippocrates Hungaricus”-nak nevezi, ezzel a jelzővel azonban a továbbiakban sem fukarkodik, Raymann Ádámot is „nationis nostrae Hippocrates” [nemzetünk Hippokratészének] mondja. Politikai ítéleteiben egyébként császárhűnek mutatkozik, élesen elítéli az „infelix tumultus Rakotzianus”-t, III. Károlyt „Studiosissimus Rex”-nek nevezi és így tovább.

A szerzőre vonatkozó adatok ismertetése után következik a művek leírása, legtöbbször időrendben, a cikkek és önálló munkák elkülönítése nélkül. Néha az időrend indokolatlanul megbomlik. A bibliográfiai leírás eléggé bőséges, teljes terjedelmében ismerteti a címet és tartozékait, viszont itt is gyakran rövidít egyes szavakat, még olyanokat is, melyek teljes leírása nélkülözhetetlen lenne a megértéshez. A kiadás helyét és idejét ismerteti, lapszámot egyáltalán nem ad, a terjedelmet ívrétben közli. Évszám jelölésével feltünteti az új kiadásokat is. Ahol a címlap szövege eltér a borítófedél szövegétől, mindkettőt ismerteti. Ha nagyobb mennyiséget sikerült felkutatnia, „opera inedita” megjelöléssel ismerteti a szerzők kéziratban lévő munkáit is.

Előszavában Weszprémi külföldi példára és az addigi magyar próbálkozásokra hivatkozva fejti ki az orvosi bibliográfia megírásának szükségét, a „historia litteraria” feltérképezésének kiterjesztését az orvostudományra. Maga Weszprémi erről így ír:

„…Mivel azonban ezek az igen dicsért életrajzírók mindenekelőtt hazánk papjait, bölcselőit és jogtudósait vették fel jegyzetükbe, és csak igen kevés orvost írtak bele, a magunk érdekének tartottam, hogy gondosabban belenézzek a magyar irodalomtörténetnek ebbe a részébe is és a tudománynak azt a talán igenis meddőnek látszó telkét erőm alapos megfeszítésével, kitartó munkával megműveljem.”

Tudatában volt tehát, hogy az első magyar orvosi szakbibliográfiát adja az olvasó kezébe.

Az első kötet száz szerzőről tartalmaz adatokat. Munkáik nagy része nem orvosi, hanem orvosok által írt vallási stb. tárgyú mű. A második kötet a „centuria altera pars prior”-ját tartalmazza, azaz ötven nevet. Ezt a kötetet már Anton Störck-nek, van Swieten magyar egészségüggyel is foglalkozó utódjának ajánlja. A nagyobb áttekinthetőség kedvéért megváltoztatta a beosztást, minden szerzőt folyamatos számozású „articulus” alatt ismertet. Általában hosszabbak, tartalmasabbak az életrajzok. A lábjegyzetekben továbbfolyó gondolatsor itt már sokszor oldalakra megakasztja a folyamatos tárgyalást. Talán Weszprémi költői tevékenységének terebélyesedésével függ össze, hogy itt nő az ismertetett panegyricusok, gyógy célzatú versek száma (s a harmadik és negyedik kötet előszava után bőségesen közli olvasóinak hozzáírt latin és görögnyelvű dicsérő költeményeit). Supplementum formájában itt folytatja az első kötetet kiegészítő adalékok felsorolását.

A második kötet 1778-ban, Bécsben jelent meg, Trattner kiadásában. Az ugyancsak Störck-nek ajánlott harmadik kötetre[9] legjellemzőbb az eddigi szerkezeti egység bizonyos felbomlása. Az anyag szétfolyóbb. Az eddigi lábjegyzetekben ismertetett, tárgytól elkalandozó részletek most legtöbbször beolvadnak a szövegbe, néha a bibliográfiai leíráshoz csatoltan. Ebben és a következő

kötetben a címleírás után sokszor többoldalas ismertetést ad a műről és a benne szereplő problémákról. A kötet terjedelme ennek megfelelően több, mint kétszerese az előbbieknek.

A negyedik kötet csak húsz teljesen feldolgozott orvos írót ismertet, ezenkívül felsorol 25 olyat, akinek adatai hiányosak és ezért különálló ariculusban nem foglalkozhatik velük.

A kötet értékes és jól használható „index generalis", sajtóhibajegyzék és az Allgemeine Deutsche Bibliothek 36. évfolyamában megjelent, Weszprémi munkáját ismertető bírálat egészíti ki. A negyedik kötetben[10] található még három melléklet, pl. az 1740-es debreceni pestisjárvány halálozási statisztikája.

A 'Succincta' ma már alig több múzeumi tárgynál, százötven éven át is többen dicsérték, mint olvasták, inkább volt kórtörténeti dokumentum, mint gyakorlati célú bibliográfia. Mégis: Weszprémi sokkal többet jelentett a magyar orvosi bibliográfiának, mint amit ő maga adni tudott: benne önismeretre ébredt a magyar orvostudomány és művének puszta léte is utánzásra, folytatásra késztette utódait. Az ő példája ösztönzött más tudományágakat is arra, hogy elkészítsék nemzeti szakbibliográfiájukat.

---

[1] Forrás: Erőss László: Weszprémi István és a magyar orvosi bibliográfia kezdetei. = Az Orvosi Könyvtáros, 1961. 4. sz. pp. 31–39.
A Weszprémi Istvánra vonatkozó többi forrás megtalálható az alábbi munkában: Weszprémi István emlékezete halálának 200. évfordulóján. Sajtó alá rendezte: Gazda István. A bevezető tanulmányt írta: Prof. Schultheisz Emil. Piliscsaba – Bp. – Debrecen, 2000. 293 p.

[2] Plenck József Jakab: Anfgangsgründe der Geburtshilfe. Wien, 1768. XXIV, 454 p. (Még 6 kiadásban jelent meg – *a szerk. kieg.*)

[3] Plenck József Jakab: Doctrina de morbis cutaneis. Viennae, 1776. 124 p.

[4] Hoffinger János György: Vermischte medicinische Schriften. 1. köt. Wien, 1791. 270 p. (Ebben kapott helyet a 'Selmecbánya orvosi helyirata' c. munkája – *a szerk. kieg.*)

[5] Champier, S.: De medicinis claris scriptoribus. Lyon, 1506.

[6] Davidis Czwittingeri Specimen Hungariæ literatæ. Francofurti et Lipsiæ, 1711. 418 p.

[7] (Rotarides, Joan.) Historiæ hungaricæ literariæ antiqui medii atque recentioris aevi lineamenta. Qvorvm prolegomena generalem in vniversam historam Hvngariæ literariam introdvctionem continentia prodevnt studio ac sumtu H. M. hungari. Altonaviæ et Sergestæ, 1745. XVI, 224 p

[8] Weszprémi, Steph.: Succincta medicorum Hvngariæ et Transilvaniæ biographia. Excerpta ex adversariis auctoris. Centuria I. Lipsiæ, 1774. 208 p.
Magyar fordítással ellátott új kiadásának első kötete 1960-ban jelent meg. Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. (Ford.: Kővári Aladár). Bp., 1960. 479 p.

[9] Weszprémi, Steph.: Succincta medicorum Hvngariæ et Transilvaniæ biographia. Excerpta ex adversariis auctoris. Centuria altera. 2 partes. Viennæ, 1778–81. 4 lev., 221 p., 3 lev.; 9 lev., 471 p., 3 lev., 1 t.

[10] Weszprémi, Steph.: Succincta medicorum Hvngariæ et Transilvaniæ biographia. Excerpta ex adversariis auctoris. Centuria tertia. Decas I. et II. Tomus IV. Viennæ, 1787. 8 lev., 530 p., 4 lev., 1 t., 2 rézm.